

УДК 929Грушевський:050](477)«1906»

С. М. ПАНЬКОВА*

**МИХАЙЛО ГРУШЕВСЬКИЙ ТА “УКРАИНСКИЙ ВЕСТНИК”
У СВІТЛІ ЛИСТІВ ОЛЕКСАНДРА ЛОТОЦЬКОГО (1906 РІК)**

Презентована добірка листів О. Лотоцького до М. Грушевського за квітень–жовтень 1906 р., що друкуються вперше, відтворює період становлення, редакційні завдання й будні, долю неофіційного органу української парламентської фракції І Державної Думи Росії – тижневика “Украинский вестник”. Ці події розгортаються на тлі створення фракції та діяльності її безпосереднього очевидця. Проте головним сюжетом поданих кореспонденцій є роль М. Грушевського у формуванні концепції, редакційного портфеля видання, заходах щодо його фінансового забезпечення. Подані епістолярні джерела засвідчують, як на всіх етапах виходу “Украинского вестника” його головний промотор не уявляв видання без активної участі лідера національного руху – М. Грушевського, який у своїх публікаціях визначив найважливіші домагання тогочасного українства.

Ключові слова: Михайло Грушевський; Олександр Лотоцький; “Украинский вестник” (“УВ”); українська парламентська фракція; національні домагання; автономія; статті; редактор; проект.

На 2016 рік випав не лише знаковий ювілей – 150-річчя від дня народження видатного історика й суспільно-політичного діяча Михайла Грушевського, але й інші знаменні дати, пов’язані з багатогранною діяльністю цієї непересічної постаті. Серед них – 110-та річниця виходу неофіційного друкованого органу української фракції І Державної Думи Росії – “Украинского вестника” (далі – “УВ”), зі сторінок якого на повний голос зазвучали “наші вимоги” – вимоги автономії України¹. До нечисленних джерел до історії цього часопису належать спогади ініціаторів і промоторів видання, насамперед О. Лотоцького й Д. Дорошенка². Чимало важливих деталей додає епістолярій, зокрема опубліковані ще 1929 р. листи члена редакції О. Русова до Л. Жебуньова за червень–вересень 1906 р.³ та окремі його кореспонденції цього ж часу до М. Грушевського⁴. Роль тижневика у розвитку українського руху та злободенність статей його лідера підносив І. Франко у своєму рецензійному огляді⁵.

Суттєві штрихи як до історії “УВ” загалом, так і до організаційного внеску й публіцистичних виступів львівського професора й голови Наукового товариства ім. Т. Шевченка (НТШ) з цієї “української трибуни

* *Панькова Світлана Михайлівна* – завідувач Історико-меморіального музею Михайла Грушевського (філії Музею історії міста Києва).

в Росії”, містять неопубліковані листи О. Лотоцького до М. Грушевського, котрі синхронізуються й доповнюються щоденниковими нотатками видатного історика. Звісно, що загальна картина видання “УВ” й участі в ньому М. Грушевського була б набагато повнішою, якби збереглися зворотні листи. Проте на сьогодні виявити їх не вдалося.

Серед величезного, унікального за інформаційним потенціалом корпусу кореспонденцій О. Лотоцького до М. Грушевського за 1894–1914 рр. (понад 200 – *С. П.*)⁶ зберігаються 8 листів, датованих кінцем квітня – 27 жовтня 1906 р. Зміст цих епістолярних джерел, які публікуються вперше, набагато детальніше й рельєфніше, ніж спогади, відтворює непрості редакційні будні й долю тижневика, який постав для оборони інтересів українства. Перші два з них, датовані кінцем квітня та 7 травня 1906 р., відтворюють період постання журналу й налагодження співпраці з М. Грушевським. Уже в першому листі цього тематичного блоку (№ 1), написаному відразу після відкриття І Думи, О. Лотоцький повідомляє про створення окремої української фракції, яка “разом з іншими національними фракціями мусить скласти суцільне коло, що обстоюватиме за національні інтереси і головним чином – за красів автономії”, й обґрунтовує необхідність її друкованого органу для популяризації національних домагань. Подаючи відомості про фінансові та редакційні плани, закликає М. Грушевського “не одмовити нам писати”. Дозволяючи собі внести ім’я львівського професора в число співробітників “УВ”, просить залучити до участі в тижневику І. Франка й В. Гнатюка. Чим ближче до виходу журналу, який планували на першу половину травня, тим більше ініціативна група відчувала відсутність досвідченого редактора, публіциста й лідера українського руху М. Грушевського. 7 травня (за ст. ст.) 1906 р. до Львова летить телеграма з закликом приїхати, а навздогін – детальний лист О. Лотоцького (№ 2) – найінформативніше джерело до розуміння усіх обставин, за яких постав “УВ”. Подаючи список “капралів, що перші ціпка взяли”, – перший редакційний комітет у складі М. Славинського, О. і С. Русових, П. Стебницького, Ф. Вовка та Я. Забіли – О. Лотоцький зауважує, що серед цього гурту бракує досвідчених публіцистів. “Приїзд Ваш – очевидна жертва”, – наголошує кореспондент, але тут же знаходить оправдання своєму заклику: “приїзд Ваш був би дуже і дуже корисним, бо Ви крім самої літературної сторони, були б чоловіком того політичного досвіду, що нам бракує”.

Прийнявши цей заклик, 10 травня 1906 р. разом із братом Олександром Михайло Грушевський вирушає до Петербурга, де перебуває 23 дні, з 12 травня до 3 червня (за ст. ст.)⁷, ставши “ідейним провідником як редакції “Украинского Вестника”, так і Української Парляментарної Громади”⁸. Зазвичай вчений зупинявся в Петербурзі в оселі О. Лотоцького, про що той згадував: “Приїздячи до Петербургу, М. С. звичайно

спинявся у мене. Се складало нам з дружиною велику втіху у нашому перебуванні на чужині в одірваності од України. Наче сніп проміння падав тоді на наше життя. Бо в тій людині з утлим тілом душа була така многогранна, з таким невичерпаним джерелом ініціативи й енергії, так перейнята святим неспокоєм, що життєвої її сили вистарчило б не на одного чоловіка”⁹. Так було й цього разу: “Заїхали в С[анкт]-П[етер]б[урзі] до Лотоцьких і того ж дня, 12[-го], було ред[акційне] засід[ання]”¹⁰.

Щоденникові нотатки М. Грушевського свідчать, що з перших же днів він поринув у роботу: брав активну участь у редакційних засіданнях українського парламентського вісника, прагнучи “поставити діло “на рельси””¹¹, виступав перед українськими депутатами, які зустрічали його оваціями, підтримував дискусії, зокрема “про немож[ливість] піднести культуру без наділення землею”¹². “Взагалі чую себе досить роботоспособним”¹³, – “ділився” настроєм зі щоденником.

Ця невтомність М. Грушевського вражала оточуючих. Так, відомий громадсько-політичний діяч, історик і публіцист, на той час секретар редакції “УВ” Д. Дорошенко згадував: “Місяць із чимось пробув тоді Грушевський у Петербурзі, і за цей час його енергія, його живий проникливий розум, його невичерпна працездатність виявились у всім своїм блиску. Під його проводом праця закипіла. Відбувалися наради членів Думи українців, укладалися пляни виступів з думської трибуни, обмірковувалися зміст і характер промов. Відбувалися засідання редакції “Українського Вісника”, що самі обернулися в політичні наради, на які сходилися не тільки члени редакції, співробітники, але й члени Думи та визначні українські громадяни, що перебували в Петербурзі або приїхали на той час до столиці. Грушевський просто дивував усіх ясністю своєї думки, широтою своїх задумів і плянів, дотепністю своєї мови. В постійних ділових сносинах із ним по редакції (редактор М. Славінський жив на дачі поза містом і приїздив не щодня), зустрічаючись щодня в друкарні (Грушевський сам правив коректу своїх статей і взагалі стежив за складанням кожного числа), я міг побачити, яка з нього широко освічена людина, який цікавий і дотепний співрозмовник, який невтомний працівник”¹⁴.

Працездатність М. Грушевського, якому належали “найвідповідальніші передові статті”¹⁵, постає і з хронології їх написання. За час перебування в Петербурзі М. Грушевський підготував 7 статей: “Национальный вопрос и автономия” (13–14 травня); “Позорной памяти” (14 травня); “Украинский Пьемонт” (16 травня); “Вопрос дня” (21 травня); “Единство и распадение” (26 травня); “О зрелости и незрелости” (1 червня); “Наши требования” (2–3 червня). Вони побачили світ у №№ 1–5 “УВ”. Загалом же з 21 травня до 7 вересня 1906 р. вийшло 14 номерів вісника за редакцією М. Славінського та безпо-

середньою участю М. Грушевського, Д. Овсянико-Куликовського та О. Русова. У 8-ми з них було подано 11 статей львівського професора, які він наступного, 1907 р., об'єднав у збірці “Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки”¹⁶. У вересні 1906 р. готував статтю “Против течения” до № 15, який не вийшов¹⁷.

У статті “Наші вимоги” (№ 5) М. Грушевський розвиває розроблені ним принципи виборчої системи та децентралізації: “Має бути забезпечений такий порядок, при якому економічні засоби краю, за винятком справедливої участі в загальнодержавних витратах, спрямовувались би на задоволення потреб місцевого культурного й економічного життя, аби звільнити перебіг і розвиток місцевого життя від тиску централізму”¹⁸.

“Наші вимоги” й інші статті вченого в “УВ” були покладені в основу відомої “Декларації про автономію України”. Йдучи за спогадами, зокрема й О. Лотоцького¹⁹, окремі дослідники вважають, що декларація була підготовлена українською парламентською фракцією. Проте щоденникові записи за травень–червень 1906 р. однозначно вказують на М. Грушевського як автора цього документу, в котрому були враховані зауваження провідників фракції. Так, 27 травня історик коротко занотував: “Писав декларацію”. 30 травня відбулися збори в справі “Декларації”, на яких були присутні І. Шраг, В. Шемет, М. Біляшівський, С. Русова, П. Стебницький, А. Синявський. За день, 1 червня, вчений знову записав у щоденнику: “Переписував декларацію; засідання української фракції з огляду на мене перенесено”. Продовжував це переписування і 2 червня. І, врешті, 3 червня, перед самим від'їздом, підсумував: “Зрана присів фалди, щоб переписати решту “Декларації”, дописати “Наші вимоги””²⁰.

Перша Державна Дума Росії працювала лише 72 дні. Її розпуск 8 липня (за ст. ст.) 1906 р. не дав можливості презентувати підготовлену “Декларацію”, захитав і перші успіхи неофіційного органу вже не існуючої української фракції. На початок серпня “Укр[аїнський] Вестник” мало-мало не дав дуба. Причина – безгрошів'я”. Ця тема фінансового стану тижневика визначила головний зміст наступного листа О. Лотоцького за 13 серпня 1906 р. (№ 3). І знову, як і в перші години народження вісника, він звертається за підтримкою до М. Грушевського: допомогти роздобути “київську тисячу”, а ще ліпше – приїхати. “Ех, коли б Ви знов приїхали в Петербург! Заклекотів би “У[країнський] В[естник]”, – не втрачає надії О. Лотоцький на відродження тижневика енергією й заходами М. Грушевського.

Ще раніше, 18(31) липня 1906 р., як до “голови усього нашого підприємства не стільки комерчеського, скільки ідейного”, звертався за порадами до львівського професора член редакції О. Русов. “Сльозами пишу, а не чорнилами”, – емоційно передавав своє занепокоєн-

ня автор кореспонденції, наголошуючи, що кількість передплатників “УВ” не наблизилася навіть до петербурзької “Основи”, яка за півтора роки “придбала” лише 180 осіб. Ця обставина загрожувала існуванню часопису взагалі, оскільки його видавець М. Пирожков вимагав фінансового забезпечення²¹. У відповідь 24 липня (за ст. ст.) 1906 р. М. Грушевський висловив думку про важливість подальшого видання вісника, а також про заходи та шляхи, якими можна було зібрати необхідні для цього 3 тис. руб. Насамперед, радив звернутися до В. Антоновича, який би допоміг спрямувати вже виділену ще влітку 1905 р. на видавничі справи 1 тис. руб., а також запропонувати йому “і сього року 1000 для того ж відложити”. Найвірогідніше, йшлося про відсотки з капіталів В. Смирєнка, якими розпоряджався т. зв. “комітет спадкоємців” на чолі з В. Антоновичем. Запевняв М. Грушевський і про особисту підтримку та виділення коштів із фондів НТШ (разом – 400 руб.). Обіцяв повести й подальші перемовини з українськими меценатами, підсумовуючи: “Взагалі, як постаратись, то “Укр[аинский] Вестн[ик]” можна б не тільки до кінця року, а й на цілий 1907[-й] легко забезпечити”²².

Задуманий план М. Грушевського вдавня, і вже 28 серпня 1906 р. він занотував у щоденнику: “Ухвалили 2000 на “Укр[аинский] Вестник””²³. Наступного дня повідомив О. Русову, що на 1906 р. виділено 1 тис. руб., а на наступний – 1 тис. – 1 тис. 200 руб.²⁴ З листа П. Стебницького до М. Грушевського від 12(25) вересня 1906 р. відомо, що “київська тисяча” вже надійшла до Петербурга, й він мав намір наступного дня передати її видавцеві²⁵. Власне, ці кореспонденції доповнюють і коментують лист О. Лотоцького від 13 серпня 1906 р. та вказують на вжиті М. Грушевським заходи щодо фінансової підтримки “УВ”.

Окремий блок складають три листи (№ 4–6) за кінець вересня та першу половину жовтня 1906 р., пронумеровані вгорі над текстом римськими цифрами (I, II, III) червоним олівцем чи то автором, чи то адресатом. Вболіваючи за долю видання, М. Грушевський з нетерпінням чекав кореспонденцій із Петербурга, нарікаючи на мовчанку О. Лотоцького (запис за 1 жовтня (за ст. ст.) 1906 р.)²⁶. А вже 5 жовтня, отримавши датованого листа за 2 жовтня, на початку якого стоїть цифра “II” (№ 5), занотував: “Прийшов лист від Лотоцького, другий в справі “Укр[аинского] Вестн[ика]”, і своїм енергічн[им], навіть трохи горячковим настроєм зробив на мене добре вражіння”²⁷. Найвірогідніше, ці два листи були написані з невеликою перервою, на що вказує й зміст. Лист “III” (№ 6), написаний приблизно 12 жовтня, М. Грушевський отримав 15 жовтня 1906 р.²⁸

Ці три кореспонденції відносяться до останнього періоду видання, вірніше, до спроб реанімувати “УВ”. Переконавання, які звучать у названих листах О. Лотоцького, співзвучні зі словами відомого громадського діяча, депутата І Державної думи, “Батька парламентського українсько-

го гурту” І. Шрага. На зауваження, що з виданням спізналися, він категорично відповідав: “Неправда! Тепер тільки починають дознаватися, що ми існуємо, й тільки через 2–3 роки почнуть прислухатися до того, чого ми бажаємо. Зовсім не пізно надумалися видавати цей тижневик, і гріх великий буде на Вас, коли Ви припините його!”²⁹. І якраз ці три листи красномовно засвідчують, скільки енергії докладав О. Лотоцький до того, щоб продовжити видання в новому форматі.

У першому з них (№ 4), датованому приблизно кінцем вересня 1906 р., О. Лотоцький описує фінансові проблеми, через які видавець М. Пирожков дав розпорядження друкарні “припинити і навіть розкидати наклад, і заявив, що він видаватиме “У[країнський] В[естник]” далі не буде”. Прагнучи зберегти журнал, члени редакції та прихильники зважилися на наступний крок: “Я подав таку думку, що пождати до 1–15 листопаду, зібрати матеріял, а там випускати до кінця року кілька книжок, – вважаючи по грошах; таким чином – і померемо без великого скандалу, і скажемо те, що мали сказати, – бо до сього часу, кидаючись на всякий матеріял, аби лиш напхати чим номер, ми сказали дуже мало”. У листі за 2 жовтня 1906 р. (№ 5) О. Лотоцький сповістив про свою згоду прийняти “тяжкий хрест” – стати редактором. А далі він подав детальну програму видання³⁰ з розписаною тематикою статей та відповідними авторами. Особливі сподівання покладав на М. Грушевського: “Найголовніша надія на Вас, що Ви так близько візьмете сю справу, як і попередю. Беручи на себе редакторство, я й рахував на те”. Отримавши 15 жовтня 1906 р. чергового листа (№ 6) у справі відродження “УВ”, наповненого до краю емоціями, М. Грушевський пошкодував енергію О. Лотоцького, який “буде тягнутися з останнього”³¹. На жаль, передбачення вченого справдилися, бо вже за 4 дні, 19 жовтня 1906 р., О. Лотоцький з жалем констатував: “Finita la comedia. Редакція “Укр[аїнського] В[естника]” постановила припинити видання журналу “до відповідних часів””. Але, як підсумовував у спогадах його невтомний промотор, “У. В.” не воскрес із мертвих”³².

Гортаючи майже тисячу сторінок 14-ти чисел першого українського парламентського вісника, вчитуючись у досить категоричні вимоги тогочасного українства, відчуваєш його велику енергію, силу, ініціативу й самоорганізацію. Кожне наступне видання, без огляду на його “вік”, підтримувало цю енергію й силу, і жодне з них, як і жодна українська справа, не обходилося без праць блискучого публіциста й суспільно-політичного діяча Михайла Грушевського.

Тексти листів подано за автографами без купюр та стилістичного редагування з максимальним збереженням лексичних та правописних особливостей авторського оригіналу, включно з написанням прізвищ, назв періодичних видань тощо. Без застереження в окремих випадках за сучасним правописом проставлена пунктуація. У квадратних дужках

розкрито закінчення скорочених слів, у косих зазначено відомості про нерозбірливі слова чи закінчення слів. Авторські дати (за старим стилем (юліанським календарем) подано за оригіналом на відповідному місці. Редакційні вказівки на місце і дату написання (так само за ст. ст.) подано над текстом праворуч курсивом. Дати та місце написання, встановлені упорядником, подано у квадратних дужках. У коментарях до листів не розкриваються широковідомі імена (В. Антонович, І. Бодуен де Куртене, Ф. Вовк, В. Гнатюк, Б. Грінченко, О. Грушевський, В. Доманицький, П. Житецький, О. Єфименко, С. Єфремов, М. Ковалевський, О. Кошиць, І. Лучицький, Ф. Матушевський, В. Науменко, Д. Овсянико-Куликовський, О. Русов, М. Славинський, П. Стебницький, І. Франко, Є. Чикаленко, І. Шраг та ін.). Загалом коментарі розкривають сюжети, пов'язані, насамперед, із головною темою – виданням “УВ”.

¹ Під такою назвою (“Наши требования” (“Наші вимоги”) М. Грушевський опублікував свою програмну статтю в № 5 “Українського вестника” (див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. Львів, 2002. Т. 1. С. 425–428).

² *Лотоцький О.* Сторінки минулого. Ч. 3. Варшава, 1934. С. 176–179; *Дорошенко Д.* З моїх зустрічей з Михайлом Грушевським//Український історик. 1998. Ч. 1–4. С. 119–121.

³ *Дучинський А.* До життєпису Ол. Ол. Русова//За сто літ: матеріали з громадського й літературного життя України ХІХ і початків ХХ століття. Кн. 4. Київ, 1929. С. 312–320.

⁴ *Катренко А. М., Петрук Б. В.* О. О. Русов – видатний український вчений і громадський діяч (1847–1915). Київ, 1998. С. 36–39.

⁵ *Франко І.* Українська трибуна в Росії // ЛНВ. 1906. Т. XXXV. Кн. VIII. С. 335–340.

⁶ Листи (рукописи, автографи, оригінали) зберігаються у Центральному державному історичному архіві України, м. Київ (далі – ЦДАК України). Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613.

⁷ Там само. Спр. 25. Арк. 115–117.

⁸ *Дорошенко Д.* Мої спомини про давнє–минуле (1901–1914 роки). Вінніпег, 1949. С. 83.

⁹ *Лотоцький О.* Знач. твір. Ч. 2. Варшава, 1933. С. 155.

¹⁰ ЦДАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 115.

¹¹ Там само.

¹² Там само. Арк. 115зв.

¹³ Там само.

¹⁴ *Дорошенко Д.* З моїх зустрічей з Михайлом Грушевським... С. 120.

¹⁵ *Лотоцький О.* Знач. твір. Ч. 3. С. 176.

¹⁶ Передрук їх у перекладі українською мовою див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. Т. 1. С. 389–428, 441–452, 456–457, 528–535.

¹⁷ Ця стаття відкрила збірку “Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки” (див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. Т. 1. С. 389–392, 561).

¹⁸ *Грушевський М.* Наші вимоги//*Грушевський М.* Твори: У 50 т. Т. 1. С. 427.

¹⁹ Лотоцький О. Зазнач. твір. Ч. 3. С. 22.

²⁰ ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 116зв., 117.

²¹ Катренко А.М., Петрук Б. В. Зазнач. твір. С. 37–39.

²² ЦДІАК України. Ф. 1225. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 5.

²³ Там само. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 126.

²⁴ Там само. Ф. 1225. Оп. 1. Спр. 70. Арк. 2.

²⁵ Там само. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 770. Арк. 64–65.

²⁶ Там само. Спр. 25. Арк. 131.

²⁷ Там само. Арк. 131зв.

²⁸ Там само. Арк. 132зв.

²⁹ Катренко А. М., Петрук Б. В. Зазнач. твір. С. 39.

³⁰ Фрагмент проспекту, поданого в листі за 2 жовтня 1906 р., О. Лотоцький опублікував у своїх спогадах, датуючи його 1909 р. Проте і зміст листів, і зазначена їх нумерація, і щоденникові нотатки М. Грушевського, в яких згадані ці кореспонденції, однозначно вказують на механічну помилку, допущену в “Сторінках минулого”: замість “1906” надруковано “1909” (див.: Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 3. Варшава, 1934. С. 178–179). Цю помилку повторюють і дослідники життя та діяльності О. Лотоцького, зокрема В. Швидкий (див.: Швидкий В. Олександр Лотоцький: учений, громадський діяч, політик (1890–1930-ті рр.). Київ, 2002. С. 91). Додатковим вагомим аргументом щодо датування згаданого листа 1906 роком може слугувати згадка серед потенційних авторів імені Миколи Андрійовича Дмитрієва, який 6 липня 1908 р. потонув у р. Псьол, рятуючи сільську дівчину.

³¹ ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 132зв.

³² Лотоцький О. Зазнач. твір. Ч. 3. С. 178.

ЛИСТИ

№ 1

[кінець квітня 1906 р., Петербург]¹

Простіть мені, дорогий Михайло Сергієвичу, моє “самодержавіє” у Ваших справах². Я сказав розіслати книжку³ до Карбасникова⁴ та “Київ[ської] Старин[и]” через те, що друкарня дуже просила забрати її – через брак місця. Все ж одно розіслати треба було.

У Карбасникова єсть іще зараз 184 примірників старого видання. Думаю, що на те вважати не треба, і слід зараз пускати нове видання. Щоб повернути усе ж кошти, затрачені на видання примірників, що не розійшлися, – мені здається найкраще було б оддати їх книгарні “Київ[ської] Старини”, аби вона продавала їх по 50–60 копійок; все ж вернулися б хоч свої гроші.

А задержувати продаж нового видання не треба, – тим більш, що як я приватно довідався, – <нерозбірливо> збирається друкувати “Історію України” Єфіменкової⁵.

Я вже написав рецензію до “Вест[ника] Європы”⁶, коли там не надрукують, то вдамся кудись інше. Приїхав сьогодні в Петербург Доманицький; він теж напише. Взагалі рецензії будуть. Слід, як і той раз, надрукувати оголошення на окремих листочках. Про се останнє напишіть.

Напишіть Карбасникові про умови, на яких Ви даєте йому книжку (30%).

Наклад останньої глави не розібрано. Завтра пришлють мені коректу. За кілька днів видрукуємо брошюру⁷. Треба друкувати не менш 2 тис[яч]. Раз друкуєте своїм коштом (тоєсть свій наклад), то ні до якої фірми вдаватися не треба. У свій час розвезу по рухливих книгарнях і сього тепер досить, щоб пішла така невеличка брошюра; примірників 500 треба послати до Києва, по 250 у Одесу та Полтаву, а решта мусить розійтися в Петербурзі. Ціну треба поставити 25 коп. Уступку треба дати 35–40%, собі обійдеться щось коло того ж, а решта – чистий прибуток. Думаю, що треба викинути крикливий заголовок “Вниманию народных представителей”.

Радився я з Доманицьким, і він тої думки, що видання окремої брошюри не завадить книжці, а ще й спопуляризує її. Я теж дохожу тепер до тої думки.

Статтю Вашу про “Децент[рализацию] и нац[иональный] вопрос”⁸ присилайте скорше. Вважаючи на конечну, а тепер і наглу потребу мати свій орган для оборони своїх інтересів, ми рішили видавати тижневик аркушів по 4 друку, – на взір того як “Полярная звезда” або інші. Будемо видавати, поки буде змоги і стане пороку, бо коли ждати усіх добрих обставин, то ніколи не дождемося. Зібрали вже більш 1000 р[уб.]; збираємо ще невеличкими вкладками; сподіваємося ще на таку ж суму. Сего досить на два місці (гонорару платити не будемо, лиш редакторів), а там, коли орган буде користний, то його мусять піддержати земляки. Він має бути органом української парламентської партії або принаймні іти поруч з нею, популяризуючи і доводячи серед публіки її національні (краєві) домагання. Склад послів у Думу від України взагалі досить добрий. Находимо співчуття і навіть серйозне пересвідчення там, де й не можна було сподіватися. Організуємо зараз окрему українську фракцію⁹, яка разом з іншими національними фракціями мусить скласти суцільне коло, що обстоюватиме за національні інтереси і головним чином – за краєві автономії.

Перший виступ того кола має бути у першому засіданні Думи, коли буде обговорюватися відповідь на тронну промову; коло внесе заяву, щоб в адресу заведено було вимагання національних автономій. На успіх тої заяви надії мало; але її конче треба зробити, щоб зразу отверто зазначити свої домагання. “Кадети” останнім часом поведуться в національній справі дуже паскудно і воювати з ними доведеться тяжко; і можна досягти чогось т[од]і лиш, коли сі “хозяева положенія” побачать в Думі справді численну національну партію – блок, що може їм при случаї не одне ребро висадити.

З сього всього бачити, яка велика зараз потреба літературної пропаганди наших домагань. Тож ми певні, що Ви не одмовити нам писати; се дуже потрібно, а тим більш при незначних наших тут силах редактором оббираємо Славинського¹⁰. Справа остаточно порішиться сими днями, а в першій половині мая мусить розпочатися видання. Вважаючи на те, як Ви раніш доводили потребу сього органа в Петербурзі, дозволяю собі внести Ваше ймення у проспект. Рахуємо також на допомогу Франка та Гнатюка¹¹, – може б Ви їх запитали, пока вони одберуть офіціальні запросини.

Ще маю до Вас доручення від нашого Видавничого товариства. Воно просить Вас, чи не мали б Ви змоги написати для його українською мовою історію України¹², коротшу за ту, що видали Ви по-російськи (аркушів 10). В тому єсть велика потреба зараз, а найкраще то могли б зробити ніхто інший, як Ви. От коли б мали Ви час!

Дума зібралася, як знаєте з часописів. Настрій не оптимістичний. Доводиться боротися за кожен крок. Сказати, чим те все скінчиться не можна, бо уряд – то зараз чистий сфінкс.

[О. Лотоцький]

ЦДАІК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 255–256зв.; 265–266 зв. Оригінал. Рукопис. Автограф.

№ 2

[7 травня 1906 р., Петербург]¹³

Дорогий Михайло Сергієвичу!

Зараз Вам телеграфую. Задержався на день через те, що бачився з другими членами редакції, аби моя телеграма не була чимось самим особистим. На редакційній нараді поставлено просити Вас виконати свій замір і бути членом редакції.

Приїзд Ваш – очевидна жертва. Жертва та декого “смушала”: чи можемо ми вимагати її – се накладає моральну відповідальність на случай, коли б Ви розсчарувалися в справі. Але заспокоює тут те, що Ви робили те з власної ініціативи – і жертву ту з подякою лиш можемо прийняти. По щирости, думка Ваша прийхати зняла пів-гори з моїх плечей. Діло розпочали ми серйозне, але більш вважаючи на неминучу потребу, ніж рахуючись із своїми силами. Редакційний комітет складається з Славинського (редактор), Русових, Стебницького, Волкова Хв., Забіли¹⁴ і мене, – се ті капрала, що перші ціпка взяли. Решта – то співробітники випадкові, що можуть допомагати, але клопотатися коло видання не будуть. Як бачите, професіональний журналіст в складі редакції – один Славинський, та й і той може бути корисним більш яко редактор, ніж яко публіцист. Зараз нам обіцяно кілька статей (Бодуенде-Куртене, М. Ковалевський, Лучицький, Овсяніко-Куліковський); але крім окремих статей треба вести орган, відгукуватися на сучасні, часто наглі потреби. Думаю, що з сього боку ми взяли тягар не по своїх силах, – хоч дехто з нас має іншу думку, – і для того приїзд Ваш був би дуже і дуже користним, бо Ви крім самої літературної сторони, були б чоловіком того політичного досвіду, що нам бракує.

Раз Ви вдалися до мене з листом і бажаєте, щоб я щиро пояснив Вам ситуацію, то не можу потаїти і деяких прикрих сторін. При тому, що у нас на гріш амуніції, – у нас набереться на доброго рубля амбіції. Та національна наша хиба буйно прийнялася на петербурському ґрунті, особливо з приїздом сюди Русових. Вони оживили тут українське життя, внесли нову живу течію, розігнавши з громади псевдо-українські елементи. Але разом з тим вони – особливо вона – внесли в тутешні відносини принцип цілковитого “преклонення и поклонення”, що не переносить ніякої незгоди і через примхи особистої образи приносить саме діло на жертву особистих рахунків. Мені довелося зазнати з того великих прикростей. Бувало, що я примушений був ухилитися від милої справи, бо справді не можна було переносити тої атмосфери особистого чаду. Вивертаю все те перед Вами для того, абиьте знали, з якою закулісною

стороною доведеться Вам тут зустрітись. Русова – не знаю через які причини – має до Вас почуття мало не вороже¹⁵; се може довести до відносин, що можуть викликати глибоке обурення на діловому ґрунті. Ся риса відвертає тепер од неї тих, хто раніше годив їй, як болячці, вважаючи на позитивні сторони її роботи тут. Певна річ, що ті особисті замаху не матимуть піддержки серед других членів редакційного комітету, який під проводом Славинського, здається, стає на цілком діловий ґрунт. Але все те вважаю за свій моральний обов'язок довести до Вашої уваги. Розуміється, – все те строго між нами.

Материяльна сторона стоїть на який час твердо. Я писав Вам, здається, що виданне “Укр[аїнського] Вестника” бере на себе Пірожков¹⁶ і видаватиме його на взір “Полярной звезды”¹⁷. Три перших місяці видаватиме він на спробу; коли піде діло – вестиме його й далій, а коли будуть втрати, то ми покриваємо їх в сумі не більш 2 тисячів. Одну тисячу внесено вже наперед, а другу, як буде треба, заплатимо по трьох місяцях. Крім видатків на самий друк і рекламу, видавець оплачує жаловання редакторів і секретареві (200 р[уб]. на місяць) і гонорар авторам – по 200 р[уб]. на тижневий 4-х аркушевий номер. Члени редакції рішили гонорара не брати, аби збільшити його для тих, хто звик до великого гонорару і інакше писати не може.

Чи піде за тим видання – трудно сказати. Я по щирості в тому дуже не певен, – хоч знов же другі думають інакше. Комерційний елемент в усій тій справі дуже не певний, бо він переважається ідейним. Ми не можемо рахувати на “спрос”, а навпаки – мусимо ще викликати інтерес і співчуття серед тих елементів, що зараз коли не ворожі, то щонайменше байдужі. Треба ще їх примусити читати, а не рахувати задалегідь на їх кишені. Для того я думаю, що після 3[-х] місяців видавець з причин материяльних зречеться далій видавати “Вістник”. Але тим більш треба використати ті три місяці і сказати в протязі їх те, що треба і можна сказати, але чого ми досі не мали спроможности говорити. Може, як “Вістник” покаже себе корисним, земляки піддержать його й на далій. Але у всякому разі треба тепер звернути на його найбільшу увагу, – особливо в теперішній критичний час.

Справа з органом в новій її практичній формі виникла дуже “скор[о] палітно”, так само хутко й розв'язалася; через те я й не писав Вам про її перипетії.

Парламентарний український клуб вже утворився, хоч ще й не у великому числі послів (22), та й серед їх не всі тим захоплені; перешкода тому – в теперішньому заінтересованні “общим” критичним становищем справи, а також браком організаторів. Ваш приїзд був би в тій справі дуже пожад[а]ним.

Щодо відносин з поляками, то тут твердо установилося, що єсть поляки і поляки. Прогресівна група поляків (з Ледницьким¹⁸) входить в національний парламентський блок і змінити те вже ніяким чином не можна. Але треба доглядати, щоб той прогресівний блок не вдався в непрогресівний бік, признаки чого, здається, мусять виявитися.

Телеграфуйте, коли приїдете. Я хотів би зустріти Вас і допомогти Вам осістися. Бувайте здорові, до побачення!

Перше число журналу появиться коли не 14, то 21 мая¹⁹.

Ваш О. Лотоцький

№ 3

13 серпня [1906 р., Петербург]

Дорогий Михайло Сергієвичу!

Вже кілька днів я в Петербурзі і кручусь тут як муха в окропі, бо всі знамениті русини петербурські “въ отезде”.

“Укр[аинский] Вестник” мало-мало не дав дуба. Причина – безгрошів’я. Пірожков вимагає врешті, щоб йому крім безповоротної ліквідаційної тисячі рублів (після попередньої умови) дано було в кредит (під вексель) ще дві тисячі, – тоді він видаватиме “У[краинский] В[естник]” до кінця року. Бігали ми по всіх вулицях, але як тепер тисячі на вулицях не валяються, то довелося прикро. Порішили справу так, що дамо зараз Пірожкову 2 тисячі, що склалися так: одну (вже власне другу) дав Петро Януарович²⁰, 200 р[уб]. – Д. Маркович²¹, 500 р[уб]. – Русов і 300 р[уб]. остатку від гонорарів за попередні місяці. Третю тисячу обіцяли ми дати в початку вересня, сподіваючися на обіцяну Вами київську тисячу. З тою тисячою діло не певне. Бачився літом з Чикаленком і він казав, що він цілком пристає, щоб та тисяча пішла на “У[краинский] В[естник]”, але після листа Вашого він мав розмову з Науменком і той висловився в тім напрямі, що ледве чи “Укр[аинский] В[естник]” єсть той орган, який малося на увазі і т. п. (Очевидно причина тут – особисті непорозуміння між Наум[енком] і Славин[ським]). Але ж справа має рішитися в другій половині сього місяця остаточно. Я таки думаю, що та тисяча буде наша. Русов писав про неї В[олодимиру] Б[оніфатійовичу]²², Петро Януарович, що поїхав у Київ, теж має старатися. Коли Ви ще раз з натиском напишете, то буде “дело в шляпе”.

Тепер вже можна буде якось певніше взятися до упорядкування “Вістника”. Редактор починає братися жвавіше. Думаємо завести якусь планомірність матеріялу, для чого поділити постійні виділи, та й взагалі додержувати якої програми. Секретарь у нас – В. Долинський²³ – дуже добрий, тямущий в газетній справі і літературний чоловік (між іншим – він “Обозреватель”). Тепер і сторонніх співробітників певніше можна буде притягати. Ех, коли б Ви знов приїхали у Петербург! Заклекотів би “У[краинский] В[естник]”.

Без редактора, як Ви радите, обійтися не можна. І тепер у нас безладдя, а тоді і сам чорт ногу зламає. Та треба ж поліпшувати діло, а не заплутувати його через аматорських редакторів. Конечне, краще було б мати більш активного і меншчї ледачого редактора, але такий ще на Україні не виріс. А тим часом мусимо держатися хоч того, що є, – хоч він своїм недбальством до листовання і т. і. зражає людей. Я так само за два місяці не дістав од його й рядка і не знав анічогісінько, чи будемо ми жити далій, чи ні. Та нічого не вдієте, – бо справді ж другого виходу нема. Знов кажу, – якби Ви приїхали, то якось би діло оживилося. Але – знов – вимагати од Вас того не можна.

Про “Автономію”²⁴ Славин[ськи]й обіцяв запитати в Пірожкова. Про статтю до “Страны”²⁵ сказав Русову. Окладинку до граматики вже видруковано.

З подорожи до Києва виніс я дуже невідрадні вражіння. Безлюддя – яке трудно собі уявити. Досі не виробилося співробітників газети. Працює власне двоє людей – Сергій²⁶ та Матушевсь[кий]. Останній вже звалився – заслаб з перевтомлення і нервів. Тепер все робить Сергій – сидить на двох редакціях, пише не менш як по 3 статті на день і не знати, чи на довго його стане.

Грінченко держиться осторонь, самотньо, активної ролі майже не бере, хіба що в товаристві “Просвіта”. Пише лише після особливих замовлень. Хазяйствена сторона газети йде не краще; ніхто нею не піклується, а тих двох людей на все не розірвуться, тим більш, що сильні міра сего їх і не слухають, коли вони що радять. Боюсь, що “Гром[адська] Думка”²⁷ далій нового року не проживе. “Нова Громада”²⁸ – з боку літературного матеріалу, принаймні, – стоїть краще. Подавав я думку про з’єднання “Нової Гр[омади]” з “Літ[ературно]-Н[ауковим] В[істником]”. Але справді то неможливо вже хоча б з причини нашої свободи друку: ні за одно число не можна бути певним, – то як же тут зв’язувати долю і “Вістника”, і людей з таким хистким виданням. Матеріально журнал не видержить людей, коли б вони спеціально для його приїхали; на ту одежу ледве протягає ноги оден Сергій. У “Гром[адській] Думці” ледве чи могли б галичане працювати²⁹, – бо не так близько вони знають текучі обставини російського життя. Все се Ви краще самі побачили б, коли б побували в Києві після 25[-го] сього серпня, – як се торік було³⁰. Я, розуміється, не становив просто питання про переїзд декого з галичан, аби не дати матеріалу для усяких безпідставних міркувань, але що пишу, – то більше з власних виводів.

Зараз не пригадаю до пуття, про що ще мав Вам написати, – то додаю вдруге.

Живу в Петербурзі поки що сам, – мої приїдуть десь з початку вересня.

Низенько вклоняюся Вашим.

Ваш О. Лотоцький

VIII. 13

ЦДАІК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 279–279зв., 281–281зв., 280–280зв. Оригінал. Рукопис. Автограф.

№ 4

[кінець вересня 1906 р., Петербург]

I

Ох, ох, ох дорогий Михайло Сергієвичу!

Лаєте Ви мене аж на всі заставки, – а я мовчу та жду, що то Вам доброго можна буде написати. Але виходить, що нічого. Первое <ібо> слово – про “Укр[аїнський] Вестник”. Пірожков зрікся його видавати. Причина вийшла формальна, нікчемна. Ще як був тут Шраг, ми евентуально говорили, чи не міг би він кредитувати тисячу карбованців, коли б треба було платити Пірожкову. Він обіцяв подумати. Тим часом Могілянська³¹ їде літом у Чернігів і під вексель з Шраговим бланком бере з банку 1000 р[уб]. Ми того нічого не знаємо і для продовження видання даємо ще тут Пірожкову під вексель дві тисячі рублів, а третю тисячу, т. з. ліквідаційну, обіцяємо дати між 5 і 10 сентября. Тим часом стає відомо, що Могілянська третю тисячу вже взяла під бланк Шрага; тоді ми заявили Пірожкову, що третю тисячу дамо йому лиш тоді, як прийде відповідь Шрага, що з його боку нема перешкоди, – бо інакше сею тисячею погашається вексель Шрага. Ся вся історія затягала справу всього на 3 дні, бо Шраг мав відповісти телеграмою. Але Пірожков зараз післяв у друкарню – припинити і навіть роскидати наклад, і заявив, що він видаватиме “У[країнський] В[естник]” далій не буде.

Причина ся – для ока, бо все одно мав він припинити видання. Як виявилось ще попереду, справа розповсюдження журналу поставлена на диво зле; на Україну не йшло майже нічого, і збитки були великі. Та дивно, що Пірошков до того не здатен, і не можна зрозуміти, як він за те брався. Затяг він плату гонорару і на адміністрацію ще з ч. 12 і тепер платити не хоче. Термін тим вексялям, що дав він, скінчається через 8 місяців. Тим часом найближче з біди можна вийти, поквітувавши хоч з тими залеглостями, які зараз висять над редакцією; вияснилося, що коли петербуржцям, близьким до редакції, не заплатити гонорару за ч. 12 та за деякі попередні статті, то можна розплатитися з співробітниками. Доведеться і з Вашого гонорару, як буде на те Ваша згода, потягти рублів 25–30 на ліквідацію.

Як же далій? От тут і почалися переливки. Спершу Олександр Ол[ександрович]³² подав героїчну думку – видавати власними силами і, їхавши в Полтаву, обіцяв усякі золоті гори. Гора вродила лиш – власне, не вродила нічого. Можемо рахувати всього хіба на 2 тисячі. Публіка дійшла до розпачу і нахилилась перервати видання. Я подав таку думку, що пождати до 1–15 листопаду, зібрати матеріял, а там випускати до кінця року кілька книжок, вважаючи по грошах; таким чином – і помремо без великого скандалу, і скажемо те, що мали сказати, бо до сього часу, кидаючись на всякий матеріял, аби лиш напхати чим номер, ми сказали дуже мало. Позаяк я не обстоював сеї думки, то до неї пристала й решта. Але тоді звернули на мене, щоб я взяв всю справу у свої руки. Я опинився в дуже прикрому стані. Справа ся дуже трудна, не по моїх силах; я до такого діла ніколи й не торкався. Ви ж знаєте, що я не можу погодити петербурські сумніви, у тім я досить упевнився з практики Видавничого товариства³³; рефлексивний український Петербург викликає у мене або нудоту, або обурення. До того ж мене не так давно тяжко ображено на ґрунті моєї участі в “Укр[аинском] В[естнике]”. Усе се примушувало мене рішуче зріктися. В останній час, бачучи, що інакше нічого не вийде, бо ніхто другий не згодиться, я вже й пристаю на те, щоб з допомогою секретаря взяти на себе редакційну частину, уклавши наперед план видання, основні статті, розписавши про все співробітникам, і розпочати саме видання з падолиста. Але тепер Петро Ян[уарович] вже стоїть на тому, що[б] розпочинати зараз. Така комбінація, по-моєму, нічого не варта, бо зараз з бідою можна набрати матеріялу на одно число, а там знов будемо кукати. Нам же треба не для того вести далій видавництво, щоб журнал виходив, в для того, щоб сказати потрібні речі; тож треба поклопотатися перш про матеріял; я й уложив програму бажаних книжок, але статті по тій програмі можуть присилатися нам хіба через місяць.

Так стоїть справа. Сими днями маємо остаточно обрідитися і на чомусь стати. Як Ви думаєте?

З попереднього бачите, що стаття Ваша до “Укр[аинского] В[естника]” мусіла задержатися³⁴. Вона зараз у мене.

У справі Вашої “Історії” для Видавничого т[овариств]ва, здається, далій піде гладко³⁵. Я говорив з П[етром] Я[нуаровичем] “отверто і рішуче”, поставив на увагу, що маючи з Вами діло, треба зріктися пунктаторських традицій Т[овариств]ва і або зараз сказати Вам отверто, що друкувати не будуть, або згодившись, вести діло по-люцьки; сказав я, що особисто навіть радив Вам не мати діла з Т[овариств]вом. П[етро] Я[нуарович] на такі речі надувся, але то конче потрібно, бо без такого настрою його неминує рефлекс обгорне. Я

обіцяв свою допомогу у друкуванні Вашої “Історії”, і довідався, що П[етро] Я[нуарович] вже написав Вам щось люцького³⁶.

Щодо доручення Вашого до Пірожкова, то з попереднього самі бачите, – діла мені з ним не можна мати ніякого. Простіть, але се було б дуже тяжко, та й розмовляти тепер з ним я не міг би як слід. Найкраще, думаю, було б доручити се діло або Карбасникову, або яко[мусь] чоловікові нейтральному – Олександру Сергієвичу³⁷, коли він сюди приїде.

Друкарні глухонімих заплачу 100 р[уб]. 5/X з тих грошей, що мав я післати Олександру Сергієвичу; поквітуйте з ним.

Простіть, із своєї залеглости Вам зараз заплатити не можу.

Здається, все. Якщо стане ясно з “У[країнским] В[естником]”, – зараз подам звістку. Напишіть і Ви, як думаєте.

Бувайте здорові

Ваш О. Лот[оцький]

Де зараз Олександр[р] Сергієвич? Наколи б “Вістник” продовжувався, то треба вдатися до його з проханням про співробітництво. За ним обралася тема про університетську освіту, а ще добре було б, коли б згодився він написати історію руху українського з XIX ст. Коли не вигорить з “Укр[аїнским] В[естником]”, то треба рішуче братися за видання того збірника, про який ми говорили – “Укр[аїнские] Вопросы”. Конче треба договорити те, що не договорено у “Вістникові”.

ЦДАІК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 270–270зв., 272–273зв. Оригінал. Рукопис. Автограф.

№ 5

*2 жовтня [1906 р., Петербург]*³⁸

II

Дорогий Михайло Сергієвичу!

Учора все рішилося – постановлено видавати “Укр[аїнский] В[естник]” і далій – двохтижневими двойними №№-рами. Єсть 2000 р[уб]. Стане на 6 чисел. Перше число вийде між 1–15 ноября. Хотіли розпочати зараз, але я запротестував, бо то була б така легковажна авантюра, як і попереду; треба підготувати матеріал. Мене вибрано фактичним редактором. Се мене дуже непокоїть, але інакше, видно, не можна. Прийму сей тяжкий хрест, вважаючи, що ненадовго і що Ви приймете близьку участь в видавництві. На мою думку, треба скористуватись тим[и] 6 числами, щоб вбагати в них основні статті, які почасти мали увійти у пропонований нами збірник (збірник після зможе таки вийти); зайвого мотлоху, який раніше містився, не повинно бути.

От проектний список тем національно-політичного змісту:

Конкретная форма автономии – треба подати якийсь проект статуту. Чи не могли б Ви се зробити або³⁹ списатися з М. М. Ковалевським, який обіцяє Вам “услугу за услугу”?

Автономія – Авалов⁴⁰, Карєїв⁴¹ або хто інший.

Ідеологія національності (ще 2–3 статті Овсян[ико]-Куликовського. Одна стаття вже єсть).

Основные черты укр[аинской] истории. Коли не згодитеся Ви, то написав би Доманиць[кий].

Политические движения на Украине (история). Доманицьк[ий].

Развитие национ[ального] самосозн[ания] в XIX в. А. С. Грушевск[ий].

Историч[еское] обоснование украинства. М. С. Грушевск[ий].

80–90-е гг. на Украине. М. С. Грушевск[ий].

Русско-польские отношения. М. С. Грушевск[ий].

Радикально-демокр[атическая] партия. Ефремов, Матуш[евский].

Партии в Галичине. Лозинський⁴² (як Ви думаєте [?]).

Этнографич[еский] тип украинца. Ф. К. Волков (взявся).

Холмская Русь и ее нужды (“Русин” із “Гром[адської] Думки”⁴³, – бо на Вас вже буде дуже тяжко).

Национальные нужды негосуд[арственных] народностей (по материалам Союза автономистов).

Самоуправление – теперь и Desiderata⁴⁴. Шраг і старий Ліжняков⁴⁵.

Выборная перспектива – від місцевих людей.

Очерк літератури. Єфремов–Дорошенко⁴⁶.

Література галицкая. Франко.

Укр[аинская] пресса – Дорошенко (загальний провідний начерк в кінці року).

Русская преса на Украине. Долинський⁴⁷.

Укр[аинский] театр. С. Русова.

Музыка. Кошиць.

Укр[аинское искусство]. Яцимирськ[ий]⁴⁸.

Укр[аинский] язык. Шахматов.

(Крім того в кожному числі мусить бути якийсь персональний начерк таких осіб: Франко, Стефаник, Винниченко, Грушевський, Антонович, Драгоманов. До начерків про беллетристів можна додати переклад якого оповідання).

Школа народня. Грінченко.

Внешкольное образование народа. С. Русова.

Статистика нар[одного] образован[ия]. А. Я. Ефименко (єсть тут і взялася).

Народня література. Дорошенко.

Середня школа. Пропоновано Житецькому.

Университетская наука. А. С. Грушевский.

Научная разработка укр[аинских] дисциплин. М. С. Грушевск[ий].

Язык администрации и суда. Дмитрієв⁴⁹.

Физич[еские] условия укр[аинской] территории. А. А. Русов.

Земледелие на Укр[аине] как основной промысел и его значение в эконо[мической] жизни госуд[арства]. П. Я. Стебниц[кий].

Земельное обеспечение и зем[ельная] нужда. Рклицкий⁵⁰.

Земельный фонд. Я. Забелло⁵¹.

Мобилизация земли. П. Я. Стебниц[кий].

Аграрные перспективы. Чижевский.

Зарботки на владельч[еских] землях неразр[ез]. зав[од]. підприємствах. Ярошев[ский]⁵².

Безземельный пролетариат. Ярошев[ский].

Кустарные промыслы. Николаевский⁵³.

Новые аграрные законы. Лотоцк[ий].

Соврем[енное] промышленное развитие и его перспективы. Вольский⁵⁴.

Классовая борьба. Аграрии (Ефименко). Духовенство и народ. Лотоцкий.

Физич[еские] условия жизни населения (движение нас[еления], прирост, убыль, санит[арные] услов[ия], смертность). М. Левиц[кий]⁵⁵.

Бюджет в государстве на автоном[ных] началах. Бородаевс[кий]⁵⁶.

Нар[одные] сбережения и кред[итные] нужды. Бородаев[ский].

Сі теми – лиш <adumbratio>⁵⁷.

Зараз буде розписано авторам, щоб допомагали. Найголовніша надія на Вас, що Ви так близько візьмете сю справу, як і попереду. Беручи на себе редакторство, я й рахував на те. Сподіваюся і Ваших вказівок щодо програми, техніки і т. і. Дуже прошу і Олександра Сергієвича написати ті теми, які означено вище і на які він раніше і згодився. Само собою, Ви самі призначите собі такі теми, яких і нема тут. З великим захвильованнем жду Вашої відповіді.

Кліша Ваші прийшли. Сьогодні їх забіраю у В. і оддаю до роботи. На сім тижні розпочнеться і друк Вашої “Історії”⁵⁸. До кінця місяця може й видрукуємо.

Бувайте здорові.

Ваш О. Лотоцький

Х. 2.

ЦДАІК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 276–278зв. Оригінал. Рукопис. Автограф.

№ 6

[приблизно 11–12 жовтня 1906 р., Петербург]⁵⁹

III

Ох, дорогий Михайло Сергієвичу!

Треба знати ту ситуацію, що тут є, щоб розуміти все. Все, що Ви кажете про дальші вигляди журнальної справи, цілком справедливо. Пороху у нас надовго не стане, щоб вести періодичний журнал, а як він зовсім упаде, то тоді трудніше буде розгойдатися і на збірник. Але що ж вдієте? Публіка забагнула таки довести журнал до кінця року, щоб не було так встидно. Мене принесли в жертву тому бажанню; як не одмагався, – мусів згодитися. Дуже добре розумію, трудне становище. Від петербуржців поживи мало; на Україні кожен капрал одбуває за трьох генералів; але все ж сподіваюся, що на 4 числа до кінця року материялу таки здобуду, а там, коли видно буде, що справа безнадійна, то й перейдемо на неперіодичні збірники; се останнє я бачу неминуче. Що ж до сьогорічних ще чисел, то, власне кажучи, тут з Вашим проектом нема великої різниці. Ви радите випустити чисел із 4[-ри] тижневих, а ми випустимо стільки ж двохтижневих. Се останнє навіть і краще, – бо лехче пектися на вугіллі щодва тижні, ніж щотижня. А пектися треба буде, бо вибравши мене на редактора, любезні земляки на тому заспокоїлися і навіть не показують носа на редакційні зібрання. Побачимо, що то буде далій. Я все ж не приступлю до друку раніше, як матиму материял хоч на 2 числа; коли того не буде, то не зможу й вести

справу і хай ведуть її *meliora potentes*⁶⁰; а замість того треба буде взятися до видання, як Ви радите, неперіодичних збірників. Все ж таки, кажу, що 4 №№ надіюся забезпечити і тому прошу таки Вашої допомоги. Знаю, дорогий Михайло Сергієвичу, що тяжко Вам одриватися од постійної роботи, яку Ви собі зараз завдали, – але ж знаю разом з досвіду, що для Вас дати статтю – “что раз плюнуть”. А без Вас діло не піде. Усі кажуть (*Sic transit stultitia mundi!*)⁶¹, що коли приймав у журналі близьку участь Грушевський, то й справа велася добре і інтересно. Як бачите, земляки ладні скласти Вам пам’ятник нерукотворний, не ждучи навіть Вашого блаженного успенія, – а Ви не цінуйте такого порушення задля Вас святих українських звичаїв.

Так-то, дорогий Михайло Сергієвичу, – перегляньте мої пропозиції в попередньому листі і потроху пишіть.

Єсть такі речі, що крім Вас просто таки нікому писати їх вже навіть з тої причини, що Ви єдиний свідок древній давних часів; треба се, напр., сказати про 80–90 рр. на Україні, що попережали дальш[и]й жвавіщий рух до заснування партій. Про польсько-українські відносини конче треба написати, – а крім Вас ніхто не напише. Так і з другими темами, про які писав я. Хіба що міг би Доманицький написати про основні риси укр[аїнської] історії. Багалій того не напише. Як знаєте добре, він і раніше не квапився на писання в українських органах, а тепер він – ректор університету, то під бременем державних забот викине з пам’яті усі обіцянки. Я йому сими днями послав другу пропозицію, для його придатнішу; кажуть він був докладчиком перед універс[итетською] радою про Ваші наукові праці і заслуги – перед Вашим докторуванням⁶², – то я й просив його, щоб написав про Вас статтю на підставі фактів свого доклада. Коли се напише, то се буде з його “шерсти клок”. А мені іменно хочеться, щоб написало про Вас яке “ймення” – ввиду важливості предмета. Про кустарів справді добре було б, коли б написала Марія Сильвестрівна, яку я, низенько їй кланяючись при сій нагоді, дуже прошу написати. Добре, мені здається, було б, коли б стаття захопила ширше – усю народню штуку в закордонній Україні, було б важніше і інтересніше.

Про “Літ[ературно]-Наук[овий] В[істник]” я й сам думав, що треба дати статтю, навіть придумав назву – “Піонер укр[аїнської] журналістики” – і хотів запропонувати її Доманицькому, яко укладчикові показчика⁶³; але як у Вас єсть відповідний автор, то нехай пише, – лиш би не розганявся більш як на 8–10 сторін. Про Антоновича збирається писати Житецький (син знаменитого батька)⁶⁴, а про Драгоманова – как Вас сказати? – Хведор Кондратьєвич⁶⁵, але він не дав ще певної відповіді. Я пропонував сю статтю для Франка, але мусів поки-що “уступити под давлением обстоятельств”.

Олександр Сергієвичу напишу.

У вказівках Ваших щодо ілюстрацій довелося поробити деякі зміни⁶⁶. 1). Малюнки про те, як древляни вбивають Ігора, знайти не можна. 2). Так само з образком про руйнування татарями “Київа”. 3). Малюнки про Андібера треба випустити: вони порушають усю цільну перспективу історичних малюнків і вводять, досить не консеквентно, беллетристичний елемент, по крайности можна б подати їх в значно зменшеному виді. 4). Дуже трудно тут знайти “Кієв[ську] Старину” з малюнками Мазепи і Гонти; коли не можна буде, то попрошу у Вас тих малюнків. 5) Могили Шевченка і Мазепин дім треба буде поробити другі, бо то кліша завеликі. 6). Додаються малюнки: Ярославова

гробниця, текст Остромірового Євангелія, замок Острожского, козачий човен, козачий табір – поки що. В друкарню глухонімих заплачено.

Бувайте здорові. Ваш О. Лотоцький

Я послав Вам програму самих основних статей; але в кожному № буде і текучий материял на питання дня, на нові урядові акти, факти життя, хроніка, бібліографія. Зараз дістав від Доманицького прикру звістку, що він держить випускний іспит в Одесі і не приїде. Без його зле, особливо з рекламою і газетним резонансом⁶⁷.

Ох, щоб, їдучи до Київа, зазирнули Ви хоч на який тиждень до Петербурга!⁶⁸

ЦДАІК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 259–260зв., 274–275зв. Оригінал. Рукопис. Автограф.

№ 7

*[19 жовтня 1906 р., Петербург]*⁶⁹

Finita la comedia. Редакція “Укр[аїнського] В[істника]” постановила припинити видання журналу “до відповідних часів”. Причина – трудні обставини, зверхні і щодо самого материялу. Досі всі відповіді співробітників – негативні. Се відповідає й Вашій думці. Але я не певен, чи можна буде далій випускати постійно збірники. Здається, треба таки витягти стару ідею про великий збірник, – як ми з Вами радилися. Дуже хотів би знати Вашу думку.

Ваш О. Лотоцький

Прошу переказати Франку й Лозинському.

ЦДАІК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 151зв. Оригінал. Рукопис. Автограф.

№ 8

27 жовтня [1906 р., Петербург]

З дручення редакції “Укр[аїнського] Вістника”, що ліквідовала свої рахунки, послав Вам гроші. З них належить

Вам – 138 р[уб]. 50 к[оп].

Олександру Сергієвичу – 15 р[уб]. 75 к[оп].

Франкові – 10 р[уб].

Гнатюкові – 13 р[уб]. 75 к[оп].

178.00⁷⁰

Простіть ласкаво, що турбую Вас проханням передати гроші згаданим особам.

Скоро дістанете коректу.

Ваш О. Лотоцький

X. 27

ЦДАІК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 269. Оригінал. Рукопис. Автограф.

¹ Лист датовано за згадкою про відкриття I Державної Думи, яке відбулося 27 квітня (за ст. ст.) 1906 р.

² Тут і далі в першій частині листа йдеться про розповсюдження 2-го видання “Очерка истории украинского народа” М. Грушевського, яке вийшло 1906 р. у Петербурзі в друкарні “Общественная польза”. Детально див.: *Кавунник В.* Історія видання “Очерка” Михайла Грушевського//*Грушевський М.* Твори: У 50 т. Львів, 2015. Т. 22. С. V–XLII.

³ 17 квітня 1906 р. контора друкарні “Общественная польза” повідомила про завершення друку “Очерка истории украинского народа” та розподіл його накладу (2000 примірників) серед книгарень, зокрема М. П. Карбасникова та “Киевской старины” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 96. Арк. 164).

⁴ Йдеться про Карбасникова Миколу Павловича (1852–1921) – одного з найпопулярніших петербурзьких видавців і книгарів. Окрім приватного видавництва, заснованого в Петербурзі в 1871 р., мав мережу книгарень в Петербурзі, Москві, Варшаві, Вільно. Фундатор та голова правління Російського товариства видавців та книгарів. У 1908 р. заснував Товариство “Н. П. Карбасников”.

⁵ Йдеться про видання: *Ефименко А.* История украинского народа. СПб.: Изд. Акц. общ. “Брокгаузъ-Ефронъ”, 1906.

⁶ Див.: *Лотоцький А.* Проф. Михаил Грушевский. Очерк истории украинского народа. Издание второе, дополненное. СПб., 1906//*Вестник Европы.* 1906. Т. III. С. 366–368. Передрук: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. Львів, 2015. Т. 46. Кн. 1. С. 153–155.

⁷ Останній розділ 2-го видання “Очерка истории украинского народа” М. Грушевський випустив окремою брошурою: *Грушевський М.* Украинство в России, его запросы и нужды (глава из “Очерка истории украинского народа”). СПб., Типография Т-ва “Общественная польза”, 1906. 48 с. Передмова до видання датована 18 квітня (за ст. ст.) 1906 р.

⁸ Йдеться про статтю: *Грушевський М.* Децентрализация и национальный вопрос//*Сын Отечества.* 1905. № 133. 22 июня (4 августа). С. 2. Стаття, написана впродовж 4–6, 9 травня, 8–9 липня 1905 р., тематично вписувалася в започаткований “УВ”. Знаючи від автора, що в першодруці вона була “моцно покалічена”, О. Лотоцький мав намір передрукувати її в перших числах новопосталого парламентського тижневика. Проте цей задум не був реалізований.

⁹ За даними члена Української парламентської фракції I Державної Думи В. Шемета, на кінець травня 1906 р. до її складу входило 40 осіб (*Шемет В.* Украинская парламентская фракция//*Украинский вестник.* 1906. № 2. 28 мая. С. 133–134).

¹⁰ На титулі й останній сторінці всіх 14-ти номерів журналу були зазначені імена офіційного редактора М. А. Славинського та видавця Н. М. Лотоцької (дружина О. Г. Лотоцького).

¹¹ І. Франко та В. Гнатюк опублікували в “УВ” по одній статті: *Франко Ив.* Австрийский кризис//*Украинский вестник.* 1906. № 3. 4 июня. С. 175–178; *Гнатюк В.* Из украинских провинций Венгрии //*Там само.* 1906. № 5. 18 июня. С. 295–300.

¹² Йдеться про видання: *Грушевський М.* Про старі часи на Україні. Коротка історія України. СПб., 1907. 175 с. Робота над виданням “смакувала” вченому, тому він написав її за досить короткий час: упродовж 5–24 вересня 1907 р.

Усі перипетії підготовки видання детально висвітлені у взаємному листуванні М. Грушевського з П. Стебницьким, який взяв на себе відповідальність за вихід книжки у світ (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 770. Арк. 66; 70–71; 72–73; 86; 74; 75–76; Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського (ІР НБУВ). Ф. III. №№ 52029–52030; 52032–52034; 52066–52068; 52082–52083; 52085–52088), а також з О. Лотоцьким, який від імені “Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг” подав ідею та всіляко підтримував проект. “Коротка історія України” побачила світ лише в березні 1907 р.

¹³ Лист датовано за згаданою на початку листа телеграмою, яку М. Грушевський отримав 7 травня (за ст. ст.) 1906 р., про що занотував у щоденнику: “Нині прийшла телеграма від Лот[оцького] – kommen brifisch – двозначно, але ми зрозуміли її вірно – приїздить, докладніше листом” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 114 зв.). Телеграма з відповідним щоденниковій нотатці текстом “KOMMEN BRIFISCH LOTOCKY” зберігається: ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 613. Арк. 238.

¹⁴ Йдеться про Забіла Якова Платоновича (бл. 1870–після 1907) – українського діяча в Петербурзі, службовця Петербурзького губернського акцизного управління, члена Української громади, товариша голови “Благодійного товариства видання загальнокорисних і дешевих книг”, секретаря “Товариства імені Т. Г. Шевченка для допомоги нужденним уроженцям Південної Росії, що навчаються у вищих навчальних закладах С.-Петербурга”, співробітника “Українського вестника”, автора статей про Тараса Шевченка.

¹⁵ Отримавши перед виїздом, 10 травня (за ст. ст.) 1906 р., цього листа, М. Грушевський занотував у щоденнику: “На виїзді дістали лист Лот[оцького], де оповідав ситуацію і неприхильний настрій Русових. Се навело на досить сумні гадки, але я рішив пробувати налагодити” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 115). Досить приязний лист О. Русова до М. Грушевського від 12 червня (за ст. ст.) 1906 р. засвідчує, що М. Грушевському вдалося налагодити взаємини з Русовими: “А у Петербурзі у редакції нашій без Вас сумніше стало: і Лотоцький кудись втік, і Дорошенкові, і моїй жінці треба од’їздити з столиці” (*Катренко А. М., Петрук Б. В.* О. О. Русов – видатний український вчений і громадський діяч... С. 37).

¹⁶ Йдеться про Пирожкова Михайла Васильовича (1867–1927) – російського видавця, книготорговця, педагога. Розпочав видавничу діяльність із серії “Исторический отдел” (упродовж 1903–1908 рр. вийшло 17 назв), у 1905–1906 рр. видавав журнал “Полярная звезда”, у 1906 р. – журнал “УВ”.

¹⁷ “Полярная звезда” – щотижневий журнал, виходив у Петербурзі з 15 грудня 1905 р. до 19 березня 1906 р. за редакцією П. Струве. Видавець – М. В. Пирожков. Вийшло 14 номерів.

¹⁸ Йдеться про Ледницького Олександра Робертовича (1866–1934) – російського і польського громадського діяча, адвоката, журналіста, депутата І Державної Думи Росії, голову Союзу автономістів – парламентської фракції Думи.

¹⁹ Перше число “УВ” вийшло 21 травня 1906 р.

²⁰ Йдеться про Петра Януарійовича Стебницького.

²¹ Маркович Дмитро Васильович (1848–1920) – український громадський і державний діяч, правник, письменник.

²² Йдеться про Володимира Боніфатійовича Антоновича.

²³ В. І. Долинський замінив секретаря редакції Д. І. Дорошенка (*Лотоцький О.* Сторінки минулого. Ч. 3. Варшава, 1934. С. 176). Під псевдо “Обозреватель” умістив у парламентському віснику низку інформаційних матеріалів під заголовком “Депутати с территории Украины и деятельность их в Государственной Думе”.

²⁴ Ймовірно, йдеться про автограф статті М. Грушевського “Национальный вопрос и автономия”, опублікованої в № 1 “УВ” (передрук українською див.: *Грушевський М.* Твори: У 50 т. Т. 1. С. 413–420).

²⁵ Йдеться про статтю: *Грушевский М.* Национальные моменты в аграрном вопросе//Страна (СПб.). 1906. № 154. Стаття написана 30 червня – 1 липня 1906 р. (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 120). Закінчивши її підготовку, М. Грушевський вирішив послати працю до петербурзької газети “Страна”, супроводжуючи коротким листом до одного з редакторів – М. М. Ковалевського: “Исполняю Ваше желание, а свое обещание, и посылаю статью, одновременно с этим, по вопросу, который Вы мне предлагали (отношение украинцев к аграрному вопросу), хотя в несколько расширенном виде (“Национальные моменты в аграрном вопросе”). Будьте любезны исполнить и свое обещание по отношению к нашему ‘Украинскому Вестнику’, дать статью (может быть, об автономии Украины, ее законности и т. п.?)” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 275. Арк. 138). Газета “Страна” – щоденна політична, суспільна та економічна газета, виходила в Петербурзі з 19 лютого 1906 р. до 13 січня 1907 р. за редакцією М. М. Ковалевського та І. І. Іванюкова. Тимчасово видання призупинилося в липні 1906 р. після розпуску І Державної Думи, тому й публікація статті затрималася. Лише 9 вересня (за ст. ст.) 1906 р. М. Грушевський занотував у щоденнику: “Видруковали аж тепер!!! мою статью про нац[иональн]и моменты в ‘Страні’!!!” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 128зв.).

²⁶ Йдеться про Сергія Олександровича Єфремова.

²⁷ “Громадська думка” – щоденна українська політична, економічна й літературна газета. Виходила у Києві з 31 грудня 1905 р. до 18 серпня 1906 р. Видавці – В. Леонтович (№ 1–170) та Є. Чикаленко (№ 171–190), редактори – В. Леонтович, Ф. Матушевський. Адміністративно закрита після жандармського обшуку.

²⁸ “Нова громада” – літературно-науковий щомісячний журнал, що видавався у Києві у з січня по грудень 1906 р. Всього вийшло 12 номерів. Видавці: В. Леонтович (№ 1–8), Є. Чикаленко (9–12). Серед редакторів: В. Леонтович, Б. Грінченко, С. Єфремов. Видання припинено через фінансові проблеми.

²⁹ Співпраця галицьких кореспондентів із “Громадською думкою” не склалася майже від початку виходу газети. 9 березня 1906 р. в числі 55 було надруковане редакційне звернення “До наших галицьких товаришів”. Воно носило форму роз’яснення галицьким дописувачам, які нарікали на відмову друкувати їхні статті або на значні редакційні й мовні втручання в тексти. У зверненні висловлювалося побажання до кореспондентів з Галичини, матеріали яких редакція вважала надзвичайно важливими, “писати популярно, дуже простою народньою мовою, – такою, якою говорить у нас народ”. На останній сторінці цього ж числа газети була також подана коротка відповідь С. Томашівському, стаття якого через зазначені у зверненні причини не побачила світ на сторінках “Громадської думки”. Відхилений редакцією огляд

С. Томашівського інформував читачів наддніпрянської України про вихід збірника на пошану десятилітньої наукової праці в Галичині М. Грушевського. На ці замітки М. Грушевський відреагував категорично. Він ініціював підготовку колективної заяви щодо виходу зі співробітників газети. 17 березня 1906 р. узгодив це питання з І. Франком та В. Гнатюком, а 20 березня ознайомив їх із текстом заяви, яка була спрямована видавцеві та редакторові “Громадської думки” В. Леонтовичу (чернетка тексту зберігається: ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 275. С. 169–169зв.). Цей інцидент викликав тривалу дискусію. Так, невдовзі в газеті “Діло” з’явилася розлога публікація О. Борковського “Нашим київським товаришам низький поклін і гречна відповідь” (1906. Ч. 65, 67, 68). Бажаючи залагодити конфлікт, 30 квітня 1906 р. у “Громадській думці” (№ 98) було опубліковано чергове послання “До наших галицьких товаришів”. Пояснюючи, що в основі попереднього звернення до галицьких кореспондентів були лише національні інтереси, а не бажання образити, редакція газети все ж висловила свої вибачення за нетактовність: “Може в заяві нашій трапився якийсь необережний вираз? Коли так, прохаємо товаришів-галичан вибачити його: тільки ж, коли такий вираз і знайдеться у нашій заяві, просимо товаришів-галичан зрозуміти, що ми зверталися до товаришів, до товаришів працею, духом та любовію до рідного краю, а через те дбали не стільки про гречність, скільки про діло, і сподівалися, що говоримо про справу усім добре відому та що нас зрозуміють з першого слова...”.

³⁰ За щоденником М. Грушевського, з 28 серпня по 2 вересня (за ст. ст.) 1905 р. він перебував у Києві, про що занотував: “трапив якраз на засіданні; ввечері 29[-го] був у Антоновича; наради зробили невимовно прикре вражіння, і я старався склеїти порозуміння між радикалами й демократами” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 90зв.).

³¹ Йдеться про дружину українського літературного критика, публіциста Михайла Михайловича Могилянского – Олександру Олексіївну, уроджену Сітенську (1873–1932).

³² Йдеться про Олександра Олександровича Русова.

³³ Йдеться про “Благодійне товариство видання загальнокорисних і дешевих книг”, засноване в Петербурзі 1898 р. з ініціативи генерала М. Федоровського. Із часу заснування його правління очолювали Д. Мордовець, О. Русов, П. Стебницький, О. Лотоцький, Г. Голоскевич.

³⁴ Йдеться про статтю М. Грушевського “Против течения”, яку він готував впродовж 17–18 вересня 1906 р. для № 15 “УВ”, що не вийшов (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 129зв.). Цю працю вчений включив до збірника “Освобождение России и украинский вопрос. Статьи и заметки” (СПб., 1907), до якого увійшли його публікації в “УВ” та інших російських виданнях (“Сын Отечества”, “Страна”, “Киевские отклики”). І хоча в примітці до статті “Против течения”, яка відкрила збірник “Освобождение России и украинский вопрос”, автор зазначав, що вона написана у серпні 1906 р. саме для 15-го номера “УВ”, вважаємо цю дату помилковою, тим паче, що у щоденних нотатках за серпень 1906 р. відомостей про підготовку жодної статті до цього видання не зафіксовано.

³⁵ Йдеться про видання: *Грушевський М.* Про старі часи на Україні. Коротка історія України. СПб., 1907 (див. прим. № 11, 36).

³⁶ Йдеться про лист П. Стебницького до М. Грушевського від 12(25) вересня 1906 р. щодо видання праці львівського професора “Про старі часи на Україні. Коротка історія України”. У ньому петербурзький кореспондент наголошував: “Дуже радіємо, що Ви сіли за малу історію і вживаємо всіх заходів, щоб видати її якнайскорше – на нашу, російську міру. Щоб упоратись за місяць – за те не ручуся, бо й набрати 10 аркушів то не дрібниця, та ще поки упорядкувати що треба з малюнками, то непомітно і час пробіжить. Певно ж коректуру доведеться Вам посилати регулярно. В кожному разі зробимо все, чого од нас вимагає значіння Вашого ймення і самої брошюри” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 770. Арк. 64).

³⁷ Йдеться про Олександра Грушевського – молодшого брата Михайла Грушевського. В “УВ” він опублікував під криптонімом “А. Г.” декілька статей та заміток: “Социал-демократия и украинский вопрос” (Украинский вестник. 1906. № 1. 21 мая. С. 42–45); “Голоса об автономии” (№ 3. 4 июня. С. 152–157); “Др. Стефан Томашівський. Володимир Антонович. Львів, 1906” (№ 3. 4 июня. С. 196–197).

³⁸ Лист згадано в щоденнику М. Грушевського за 5 жовтня (за ст. ст.) 1906 р. (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 131 зв.).

³⁹ Тут і далі в тексті програми зроблені підкреслення червоним олівцем тих позицій, які передбачалися для написання М. Грушевському. Найвірогідніше, підкреслення зроблені самим М. Грушевським.

⁴⁰ Відомостей про автора на ім'я Авалов не виявлено.

⁴¹ Йдеться про Кареева Миколу Івановича (1850–1931) – російського історика, депутата І Державної Думи Росії.

⁴² Йдеться про Лозинського Михайла Михайловича (1880–1937) – публіциста, громадсько-політичного діяча, постійного дописувача “Діла”, “УВ”, “Ради”, ЛНВ, де він, зокрема, вів огляди “З австрійської України”.

⁴³ Йдеться про Олександра Дуду-Дудинського, який під псевдо “Старий русин” у “Громадській думці” друкував статті на тему Холмщини, зокрема: “З Холмщини” (№ 95), “Посли з Люблінської губернії” (№ 101), “Про Холмщину” (№ 184). Саме йому О. Лотоцький резервував цю тему в своєму проєкті. О. Дуда-Дудинський був членом Київського товариства “Просвіта”, за часів Української держави – делегат від Холмської округи в комітеті у справах біженців.

⁴⁴ Desiderata (лат.) – побажання, наміри.

⁴⁵ Відомостей про цього автора не виявлено.

⁴⁶ Йдеться про співробітника й секретаря “Українського вестника” Дмитра Івановича Дорошенка, якому були розписані теми: “Очерк літератури” (спільно з С. Єфремовим), “Украинская пресса”, “Народня література”. Про його участь у редакційній діяльності “УВ” О. Лотоцький згадував: “Головним колесом у редакційній машині був Д. І. Дорошенко, з огляду на його здібність літературну, працьовитість та лагідність вдачі” (Лотоцький О. Сторінки минулого. Ч. 3. Варшава, 1934. С. 176).

⁴⁷ Йдеться про співробітника “УВ” М. С. Долинського, який опублікував на його сторінках статтю “На очереди” (№ 10. 23 июля. С. 692–698).

⁴⁸ Йдеться про російського філолога-славіста Олександра Івановича Яцимирського (1873–1925).

⁴⁹ Йдеться про Дмитрієва Миколу Андрійовича (1867–1908) – адвоката, публіциста, видавця, мецената, діяча полтавської “Просвіти”, одного із засновників та редакторів (у 1905–1906 рр.) журналу “Рідний край”, співорганізатора видавництва “Український учитель” у Полтаві (1906).

⁵⁰ Йдеться про Рклицького Михайла Васильовича (1862–1929) – історика-статистика, керівника Статистичного бюро Полтавської земської губернської управи, автора низки праць з історичної економіки й статистики Лівобережної України.

⁵¹ Див. примітку № 12.

⁵² Ймовірно, йдеться про Ярошевського Богдана (1870–1914) – українсько-го політично-громадського діяча, видавця й журналіста.

⁵³ Відомостей про цього автора не виявлено.

⁵⁴ У 1906–1909 рр. у Петербурзі було видано низку праць автора на ім'я Вольский А. А.: Производительные силы и экономическо-финансовая политика России. Доклад А. А. Вольского. СПб., 1906. 29 с.; Основы торгово-промышленной политики России. Доклад А. А. Вольского. СПб., 1908. 35 с.; *Вольский А. А.* Совет съездов представителей промышленности и торговли. Материалы по железнодорожному вопросу. № 4. СПб., 1907–1909. Припускаємо, що саме цей фахівець був обраний автором статті щодо висвітлення тогочасного промислового розвитку.

⁵⁵ Ймовірно, йдеться про Левицького Модеста Пилиповича (1866–1932) – українського письменника, культурного діяча, лікаря. Один із засновників Української радикальної партії (згодом – Українська радикально-демократична партія). Від 1905 р. – директор фельдшерської школи й притулку для покинутих дітей у Києві, у 1906 р. – член редколегії газети “Громадська думка”, член Київського товариства “Просвіта”, за сприяння якого видавав медичні брошури.

⁵⁶ Йдеться про українського економіста, державного діяча Бородаєвського Сергія Васильовича (1870–1942). Працюючи в Петербурзі, підтримував зв'язки з провідниками Української громади, дописував до “УВ”.

⁵⁷ *adumbratio* (лат.) – начерк.

⁵⁸ Йдеться про видання: *Грушевський М.* Про старі часи на Україні. Коротка історія України. СПб., 1907 (див. прим. № 12, 36).

⁵⁹ Лист датовано за згадкою про нього в щоденнику М. Грушевського (запис за 15 жовтня (за ст. ст.) 1906 р.: “Писав Лотоцький в справі “Укр[аїнського] Вест[ника]”, але не зогріває се мене до участі, і жаль його, що буде тягнутися з останнього” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 25. Арк. 132зв.).

⁶⁰ Тут О. Лотоцький подає прикінцеву фразу крилатого вислову “*Feci quod potui, faciant meliora potentes*” (лат.), що в перекладі означає “Я зробив все, що міг, хто може, нехай зробить краще”.

⁶¹ *Sic transit stultitia mundi!* (лат.) – Так проходить нерозсудлива слава!

⁶² Йдеться про обрання М. Грушевського разом з І. Франком почесними докторами Харківського університету. Згідно з існуючим положенням за час від 1805 р. до 1916 р. в Харківському університеті було обрано приблизно 200 почесних членів, членів-кореспондентів та докторів. Невдовзі після обрання почесним доктором М. Грушевський писав до новообраного ректора університету Д. І. Багалія: “Одержавши повідомлення, з поворотом до Львова, про честь, вчинену міні Харківським університетом, прошу прийняти від мене глибоку подяку й переказати її раді університету й історично-філологічному

факультетові. Високо ціну честь, зроблену міні найстаршим з українських університетів, прославленим стількома визначними діячами на полі науки, котрому віддав я мої сили” (ЦДІАК України. Ф. 1235. Оп. 1. Спр. 275. Арк. 72). Як свідчить інший лист львівського професора до Д. Багалія (20 жовтня (ст. ст.) 1906 р.), саме останній подав пропозицію Раді університету щодо кандидатури М. Грушевського та доповідав у цій справі (Листування М. Грушевського з Д. І. Багалієм/вступ, публікація В.Заруби//Український історик. 1991–1992. Ч. 3–3/1–4. С. 434).

⁶³ Йдеться про видання першого покажчика ЛНВ, ініційованого І. Франком: Покажчик змісту Літературно-Наукового Вістника, томів I–XX (1898–1902). Зладив В. Доманицький; з передмовою І. Франка. Львів, 1903. XXXVII, 119 с.

⁶⁴ Йдеться про сина Житецького Павла Гнатовича – Житецького Гната Павловича (1866–1929) – українського історика, літературознавця, книгознавця.

⁶⁵ Йдеться про Федора Кіндратовича Вовка.

⁶⁶ Йдеться про ілюстрації до видання: *Грушевський М.* Про старі часи на Україні. Коротка історія України. СПб., 1907 (див. прим. № 12, 36).

⁶⁷ Цей абзац дописаний олівцем вгорі на початку листа (на арк. 259).

⁶⁸ Це речення дописано олівцем внизу на лицевій стороні арк. 259.

⁶⁹ Лист датовано за поштовим штемпелем.

⁷⁰ Дописано олівцем рукою М. Грушевського.

Presented collection of letters of A. Lototskyi to M. Hrushevsky on April-October of 1906, is printed for the first time. It shows the period of the establishment, editorial tasks and routine, the fate of the unofficial organ of the Ukrainian parliamentary faction of State Duma of Russia – the weekly “Ukrainian Vestnik”. These events took place against the background of the establishment of faction and activity of their direct witness. However, the main story of submitted correspondence is M. Hrushevsky role in forming of the concept of editorial portfolio of issue, events for its financial support. Submitted epistolary sources indicate as at all stages of the release of “Ukrainian Vestnik” its chief promoter did not imagined publication without the active participation of the leader of the national movement – Hrushevsky, who in their publications identified the most important demands of contemporary Ukrainians.

Key words: Mykhailo Hrushevsky; Olexandr Lototskyi; “Ukrainian Vestnik” (“UV”); the Ukrainian parliamentary faction; national demands; the autonomy; the articles; the editor; the project.